

POVÁLEČNÉ SPOJENÉ STÁTY AMERICKÉ OČIMA ČESKÉHO SOCIOLOGA

Nepublikovaná reflexe Otakara Machotky v kontextech

Zdeněk R. Nešpor

Fakulta humanitních studií UK & Sociologický ústav AV ČR Praha

The Post-War United States of America through the Eyes of a Czech Sociologist. An Unpublished Reflection by Otakar Machotka in its Contexts

Abstract: One of the most significant Czech (social science) reflections of the United States was written by the sociologist Otakar Machotka (1899–1970) and was published in 1946. The author prepared an updated version of the chapter for publication reflecting the changes that American society underwent during World War II and its aftermath; however, this could not be published and thus remained unknown. This rare find in the archives of the unfinished, yet very significant manuscript as to its contents and methodology allowed it to be finally published; the editor supplemented Machotka's work with an extensive contextual analysis. This article describes and analyses the development and character of Czech reflections of American society from the 19th century until the second half of the 20th century, a tradition in which Machotka continued in and came to terms with, and which also stemmed off of Machotka's work itself. Furthermore, Machotka's intellectual trajectory, with an emphasis on the American experience as well as the meaning (for the author) of its public presentation in the Czech environment, is described. In conclusion, the significance of the edited manuscript is evaluated in terms of its theory, methodology, and contents.

Keywords: *United States of America – 20th century; American studies; Czech sociology; Machotka, Otakar*

Specifika společnosti ve Spojených státech amerických, vzešlé sice z evropských kořenů, avšak v mnoha ohledech zjevně zcela odlišné, zaměstnávají vzdělance „starého světa“ přinejmenším od vydání slavné Tocquevillovy *Demokracie v Americe* (1835–40) a zájem o ně neutuchá ani dnes (srov. Baudrillard 2000). Nevyhnul se ani českému prostředí, například již Ludvík Ritter von Rittersberg v nedokončeném *Kapesním slovníčku novinářském a konverzačním* psal, že Amerika obecně a „Severoamerické Spojené Obce zvláště ... velikolepého příkladu nám dávají, kterak svobodní národové moudře a blaze sami sebou a pro sebe vládnou“ (Rittersberg 1850: 22). Mezi českými autory nejružnějších pojednání o „Americe“ ve smyslu Spojených států se stejně jako jinde uplatnili dlouhodobí, ale i náhodní návštěvníci Spojených států, politici, publicisté a spisovatelé nadšení – nebo také znechucení – realitou amerického života. Výrazněji než kde jinde však mezi nimi byli zastoupeni sociální vědci. Bylo to proto, že v české společnosti na konci 19. století nebývale vzrostl význam sociálních věd, zejména pak sociologie, a tento význam – přes všechny peripetie dalšího vývoje i vnější omezení – přetrval i po značnou část 20. století (srov. Nešpor 2011).

Důkladnou reflexi americké společnosti, opřenu (mimo jiné) o dobovou sociologickou literaturu, zpracoval především jeden ze zakladatelů moderní české sociologie, Otakar Machotka (1899–1970), v díle *Amerika – Její duch a život* (Machotka 1946). V této souvislosti ovšem nešlo o jeho první dílo, již dříve se systematicky věnoval specifickým (sociálním) rysům americké varianty svého oboru (Machotka 1937). O dvacet let později podobně zúročila svůj studijní pobyt ve Spojených státech Irena Dubská (1924–2010) v knize *Americký rok* (1966). Na studijní cestu se Dubská předem soustavně připravovala četbou literatury o Spojených státech, jejíž perspektivy čtenářům přiblížila již v předchozí knize (Dubská 1964). Dvě dekády, jež uplynuly mezi vznikem obou zmíněných knih, naproti tomu nepřinesly vůbec nic. O „nepříteli číslo jedna“ nebylo možné publikovat cokoli pozitivního a žeň překladů sovětských a dalších komunistických autorů se vyznačovala jen prvoplánovou ideologičností a propagandistickými hesly. Bylo to ostatně rovněž období (dočasné) úplné likvidace české sociologie. Její nestor Josef Král proto v dopise Machotkovi, který byl již od roku 1948 v americkém exilu, uvedl právě svoji někdejší studentku Dubskou jako „pokračovatelku“ jeho díla, i když současně vzhledem k jejímu marxismu oprávněně zdůraznil, že „jde v tom, arci jinou cestou.“¹

---

¹ Národní archiv Praha, f. Otakar Machotka, kt. 4, list J. Krále O. Machotkovi z 6. 2. 1966.

I chronologicky však Machotkovu a Dubské „reflexivní sociální analýzu“ americké společnosti ve skutečnosti dělilo víc než dvacet let. Zatímco Irena Dubská po návratu ze Spojených států „sedla a psala a publikovala“, Otakar Machotka své dílo sice napsal již na počátku druhé světové války na základě zkušeností z amerického pobytu v letech 1934–35, avšak v tehdejších politických poměrech by je bez podstatných cenzurních zásahů vydat nemohl, a proto o publikaci ani neusiloval. V poválečném vydání proto zdůraznil, že „ve svém pojetí zůstává kniha v atmosféře r. 1940. Je psána s hlediska těch veřejných a životních hodnot, které nás zajímaly před válkou a na počátku války..., neodpovídá na mnoho otázek, které by nám dnes náš život kladl při popisu života ve Spojených státech,“ nereflextuje ani změny, k nimž v americké společnosti v důsledku válečné zkušenosti došlo (Machotka 1946: 8–9). Současně však hned následující rok kratší dobu pobýval ve Spojených státech, a proto se rozhodl, že plánované nové vydání své knihy doplní o „aktualizační“ kapitolu věnovanou právě těmto tématům. Nebylo mu to dopřáno, v březnu 1948 musel odejít do exilu a již napsaný text nikdy neměl spatřit světlo světa.

Vydáváme-li jej dnes, je to nejen vzdáním holdu této velké osobnosti české sociologie, ale především důkazem informační hodnoty samotného textu. Machotkova poválečná reflexe (změn) americké společnosti je zajímavým a přínosným příspěvkem k poznání tehdejšího světa a jeho otázek, z nichž mnohé od té doby neztratily na významu a naléhavost dalších ještě vzrostla. Poválečná realita a směřování americké společnosti v řadě ohledů formovaly i vývoj společností evropských, včetně těch reálněsocialistických a postsocialistických. Proto stojí za připomenutí, jak je poznával, vysvětloval, hodnotil a vyrovnával se s nimi poučený a bystře pozorující sociální vědec před více než půlstoletím.

„Americana“ v české intelektuální historii

Evidovat, natož zhodnotit veškerou česky psanou literaturu o Spojených státech amerických a tamní společnosti je takřka nemožné – jenom (neúplný) katalog pražské Národní knihovny totiž obsahuje přinejmenším 2764 knih na toto téma.² Přesto lze zejména pro starší období podat alespoň jejich základní přehled, v případě tohoto textu zaměřený převážně na informace českých autorů o americké společnosti a jejich rámcové časové a typologické rozdělení (bez nároku na úplnost).

² Rozšířené vyhledávání v elektronickém katalogu Národní knihovny Praha, předmetové heslo „Spojené státy americké“, pouze knihy a dokumenty publikované v českém jazyce; přístup 12. 12. 2014. Při volbě předmetového hesla „USA“ jde o 1323 knih, jen z části totožných s předchozími.

Vůbec první česká díla na toto téma představovaly praktické „příručky pro vystěhovalce“, které měly zájemce o emigraci informovat o amerických reáliích (Müller 1856; Vystěhovalce 1867; Boernstein 1867 ad.). Záhy je však doplnily také „vědecktější“ kompiláty různých cizojazyčných cestopisných, politologických a sociálněgeografických zpráv, objevující se již od sedmdesátých let 19. století a motivované podobně jako u Rittersberga až nekritickým obdivem k občanským svobodám americké společnosti (Malý 1872; Jonáš 1873; Palacký 1884; Dobromil 1889), a ještě později nejrůznější s obdobnou intencí publikované cestovní deníky a vzpomínky (Malý 1880; Šmaha 1894; Faktor 1896; Hering 1896; Adámek 1897; Albieri 1898; Novák 1900). Přes upřímnou snahu autorů podat „pravdivý“ obraz americké společnosti však zůstávala jejich informační hodnota nízká a totéž platilo o literárních kvalitách; výjimky v podobě díla východočeského politika, poslance Karla Adámka (1840–1918) jen potvrzovaly toto pravidlo. Současně přitom platilo, že právě Adámek částečně využil svůj americký cestopis k politické agitaci, podobně jako v ještě větší míře sociálnědemokratický publicista a politik František Soukup (1871–1940) (Soukup 1912).

Vzhledem k významu účasti Spojených států v první světové válce, a zejména při konstituci nezávislého Československa, nepřekvapuje, že téma zůstalo živé i v meziválečném období; totéž se pak opakovalo bezprostředně po druhé světové válce. Nedošlo sice k výraznému nárůstu počtu publikací, zvětšil se však jejich rozsah a hloubka zpracování, protože nejzákladnější informace a aktuality bylo lze čerpat z běžného tisku. Zároveň se projevila určitá autorská diferenciacce. O americké společnosti psali na jedné straně spisovatelé a publicisté, obvykle na základě zkušeností z kratšího „studijního“ pobytu, avšak s většími literárními ambicemi, než tomu bylo doposavad, a na druhé straně akademičtí vzdělanci/ pracovníci, snažící se o vědecký popis, nanejvýš kombinovaný s osobními zkušenostmi. Pro obojí bychom ostatně našli paralely i v případě reflexí dalších společností, především těch procházejících radikálním a pro středoevropského čtenáře potenciálně zajímavým vývojem – na prvním místě samozřejmě v případě sovětského Ruska / Sovětského svazu, ale stejně tak v případě fašistické Itálie nebo i blízkého nacistického Německa.

Z českých spisovatelů publikovali americké reflexe prozaici Marie Majerová (1882–1967) (Majerová 1920) a František Sokol-Tůma (1855–1925) (posthumně: Sokol-Tůma 1934³), po druhé světové válce spíše časopisecky publikující autoři Alena Bernášková (1920–2007) (Bernášková 1947), Evžen

---

³ Tematika autorovi posloužila rovněž při psaní románu *Vystěhovalci* (1931).

Köppl (1947) a Stanislav Budín (1903–1979) (Budín 1948). Není přitom náhodou, že všichni tito spisovatelé a publicisté stáli – v různé míře – na levé straně politického spektra. Spojené státy sice hodnotili jako zemi velikých možností – avšak jen pro někoho, a současně zdůrazňovali, podobně jako v Československu známí američtí autoři sociální literatury, bídné, závislé a krajně nejisté postavení nižších vrstev americké společnosti. Podstatným informačním zdrojem pro ně byla především americká beletrie, protože s výjimkou Budína, který v New Yorku prožil druhou světovou válku, ve Spojených státech pobývali jen krátce a neměli moc možností americkou společnost hlouběji poznat. Jejich díla přesto přinesla výraznou změnu oproti většině starší, nadšeně proamerické literatury, jejíž patos naopak zůstával přítomný ve většině novin a časopisů i v lidové brakové literatuře. Jedinou výraznou knižní oslavu amerických možností, technologie a sociálního pokroku publikoval fejetonista Berty Ženatý (1889–1981), který ve Spojených státech dlouhodobě žil, ta však zase zůstala v zajetí nepříliš kritického obdivu (Ženatý 1927⁴). Jak uváděla předšádka k níže zmíněné knize Emila Soboty, „naše veřejnost jest nakloněna, jde-li o Ameriku ... přijímatí tuto zemi buďto s nekritickým a vše obdivujícím nadšením [,] anebo zase s naprosto odmítavým pesimismem.“

Přechodem mezi stranickou publicistikou a akademickým popisem, opřeným přinejmenším o rozsáhlé studium literatury, byla *Soudobá Amerika* (Brož 1928) sociálnědemokraticky orientovaného novináře Aleše Brože (1892–?), později doplněná aktualizacím pojednáním *Amerika a její problémy* (Brož 1937), a rovněž americké vzpomínky právníka prezidentské kanceláře Emila Soboty (1892–1945) *Amerika a Evropský divák* (Sobota 1930). Ačkoli nešlo v plném smyslu o akademiky, kterých bylo tehdy pomálu, oba autoři se nespokojili s prvními dojmy a jejich hodnocením, snažili se hlouběji proniknout k podstatě fungování americké společnosti a své dílo vystavěli nejen na vlastní percepci, ale také na kritickém vyrovnání s bohatou zahraniční amerikanistickou literaturou. Výsledkem byly sice populárně psané, avšak poučené a střídavě hodnotící knihy přinášející jak pozitivní, tak negativní informace a odvažující se obecnějších, přitom však podložených soudů o rozdílech mezi Spojenými státy a „starým světem“. Brož tak kupříkladu nepodlehł jednoznačnému antikapitalismu svých stranických soudruhů (v jeho novější práci k tomu zajisté přispěla pozitivní recepce Rooseveltova

---

⁴ Autor ze svého desetiletého pobytu ve Spojených státech výtěžil rovněž zajímavější, byť úzce tematicky a namnoze čistě technicky omezenou práci napsanou společně s manželkou – *Americké domečky* (Ženatý – Ženatá 1931).

programu New Deal) a přes zjevnou existenci chudoby a sociálních rozporů zdůrazňoval „sociální půvab Ameriky“, který spatřoval především v občanské rovnosti a praktickém uplatňování humanistických ideálů; jako nevyřešenou shledával především černošskou otázku (Brož 1937: 45–50). Sobotův „cestopis“ zase vynikl mnohostrannou analýzou amerického politického systému a tisku, aby si nakonec na otázku po tom, zda je lépe v Evropě, nebo v Americe, odpověděl chválou evropanství, které kromě pracovního vypětí a odpočinku umožňuje – *hobbies*; ve všech ostatních případech mohla být americká společnost alespoň částečným vzorem (Sobota 1930: 217–218).

Do kontextu těchto děl by svou *Ameriku* nejspíš zařadil i Otakar Machotka,⁵ který ji na jednu stranu stavěl výš – nebo spíš do jiného spektra reflexí – než pouhé spisovatelské dojmy, na druhou stranu však odmítal její vědeckost v tom smyslu, jak sám chápal sociologii (Machotka 1946: 11–16). Avšak již soudobá recenze autorky, jež sama pobývala po celou dobu druhé světové války (tedy později a hlavně déle než Machotka) ve Spojených státech, a nadto byla spojena se „znepřátelenou“ brněnskou sociologickou školou, knihu právem ocenila výše: „jeho pohled na společnost cizího národa je však [nehledě na vlastní sebepojetí] odborný, neboť ji vnímá souborem sociologických pojmů spojených se sociologickým zájmem a s rutinou vědeckého pozorovatele ... Každá kapitola je důkladným a velmi zajímavým rozbořením dotyčného společenského jevu a dohromady tvoří ucelené informativní dílo o Spojených státech, jaké ve skutečnosti jsou“ (Obrdlíková 1947). Toto hodnocení zůstává v platnosti dodnes, snad s poznámkou, že stejně jako si na Machotkovu *Ameriku* může činit nárok kvalitativní a reflexivní sociologie, může jej vznášet rovněž sociální antropologie – Machotka si ostatně této příbuznosti byl jako jeden z mála tehdejších českých pozorovatelů vědom, ačkoli explicitně popíral i sociálněantropologickou vědeckost svého díla (Machotka 1946: 12).⁶ O Machotkově díle bude pojednáno níže, zde však budiž řečeno, že z celého dosud přiblíženého souboru českých „american“ představovalo nejobsáhlejší, nejpromyšlenější a rovněž nejinformovanější rozbor moderní americké společnosti a jejího provozu.⁷

---

⁵ Méně významnou, historicky orientovanou reflexi americké společnosti napsal také historik Otakar Odložilík (1899–1973) (Odložilík 1946), který další úvahy společně s evangelickým teologem J. L. Hromádkou publikoval v souboru statí *S druhého břehu* (Hromádka – Odložilík 1946). Hromádka jeho americké zkušenosti údajně vedly k poválečné adoraci socialismu, jehož rudimentární podobu (bez tohoto označení) se domníval nalézat v americké společnosti.

⁶ Pro přesnost dodejme, že Machotka, který vycházel ze znalosti amerických poměrů, dával přednost termínu „kulturní antropologie“.

⁷ Zvláštní typ akademické (i jiné) reflexe americké společnosti, respektive její malé části, představovaly

Česká veřejnost disponovala v polovině 20. století řadou „zpráv o Americe“, vycházejících z rozličných pozic a velice rozdílným způsobem předmět či jeho části hodnotících; jejich vrcholem zřejmě byla právě kniha Otakara Machotky. Všechno toto intelektuální dědictví však mělo rychle vymizet po komunistickém převratu. Spojené státy se v publikovaných dílech staly odstrašujícím příkladem vykořisťování dělnické třídy kapitalisty, „semeništem imperialismu“ a vůbec úhlavním nepřítelem – trochu paradoxně často spojovaným s Vatikánem –, o kterém nesměla padnout jakákoli příznivá zmínka. Tak tomu bylo již v případě narychlo vydaných domácích komentářů americké společnosti (Budín 1948; Sunar 1948), knižní trh však zanedlouho ovládly „bezpečnější“ překlady sovětských autorů nebo přes Sovětský svaz přicházející kritiky západních levičáků (např. Kartun 1948; Erenburg 1950; Korionov 1950; Vronskij 1950; Pavlenko 1951; Minajev 1953; Lohr – Lohr 1956; Mackevič 1956). Dřívější autorské dělení na spisovatelské a publicistické reflexe a střizlivější akademické práce či náběhy k nim přitom ztratilo smysl, protože i když se některá z těchto děl vydávala za vědecká (především práce sovětského amerikanisty V. G. Korionova a německého G. Lohr-Ohlwerthera), převažovala v nich prvoplánová propagandistická kritika. To se týkalo i speciálních děl, obzvláště těch tematizujících dobově „problematické“, jinak řečeno zakázané obory: jestliže v meziválečném období Otakar Machotka přibližoval americkou sociologii a sociální podmínky jejího provozu (Machotka 1937), jeho kniha dostala v padesátých letech nechtěný pendant v odsudku jakékoli sociologie jakožto „služky imperialismu“ (Gagarin 1954).

Objektivnější, třebaže rozhodně nikoli nestranné publikace o Spojených státech mohly vzniknout teprve v atmosféře celospolečenského „oteplení“ v šedesátých letech; nikoli náhodou tehdy došlo rovněž k „obnově“ (či spíše novému vzniku) české sociologie (srov. Voříšek 2012). Jednalo se především o již zmínovaná díla Ireny Dubské (Dubská 1964, 1966), která svojí erudicí i zkušeností autorky snesla srovnání s Machotkovým opusem, stála však důsledně na pozicích reformního marxismu a vyzdvihovala skutečné či domnělé dysfunkce americké společnosti (typicky v případě dobově nesmírně závažné otázky segregace

---

rovněž zprávy o českých přistěhovalcích a jejich asimilaci. Bohatou literaturu na toto téma zde neuvádím, protože se mívá s pojednávanou tematikou; krajanskou problematiku v meziválečném období zpracovával Československý ústav zahraniční a řada jednotlivců, od šedesátých let 20. století se stala jedním z hlavních výzkumných témat Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnešní Ústav etnologie AV ČR). Budiž však řečeno, že americkým krajanům se (okrajově) věnovali rovněž téměř všichni zde popisovaní autoři. Reflexi „z druhé strany“ rámcově zpracoval Tomáš Čapek (1940).

černošského obyvatelstva). Přesto však po více než desetiletém informačním hiátu znamenala mnoho a nebyla předstižena ani v následujících dvou dekádách tzv. normalizace, kdy se české psaní o Spojených státech namnoze vrátilo k jednoznačným propagandistickým odsudkům, třebaže již kvalitněji zpracovaným než díla z padesátých let. Novějším pokusem o skutečné poznání kladných i záporných rysů americké společnosti se stal teprve soubor reportáží Radka Johna (*1954), který však vyšel až po listopadovém převratu (John 1990), záhy následovaný praktickým popisem amerických reálií z pera exilového politologa Oty Ulče (*1930) (Ulč 1992). Teprve tím v prostředí informačně svobodné a pluralitní společnosti došlo ke skutečnému navázání na meziválečná a krátce poválečná „americana“, do jisté míry i v jejich dvojím autorském zakotvení, ačkoli Ulčova příručka neměla akademické ambice a ve své praktičnosti vyšla spíše z dlouholetých osobních zkušeností než ze studia relevantní amerikanistické literatury.

Americké zkušenosti a jejich písemná reflexe v díle Otakara Machotky

Otakar Machotka⁸ patří nesporně mezi zakladatele moderní české sociologie. Spolu se svými přáteli Janem Mertlem a (zejména) Zdeňkem Ullrichem, případně staršími kolegy Antonínem Boháčem, Josefem Králem a dalšími, v ní reprezentoval tzv. pražskou sociologickou školu. Ta se formovala na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století v opozici vůči jinak orientovaným sociologickým snahám, na prvním místě proti Bláhově škole brněnské, a po vzoru tehdejší německé, francouzské, a především americké sociologie prosazovala důsledně objektivistické pojetí této disciplíny. Machotka s Ullrichem v programovém článku „Sociologie a sociální vědy“ zdůraznili, že sociologie má odkrývat „specificky společenské“ na sociálním dění a útvarech, „aby se došlo k všeobecně platným pravidelnostem a typům“, avšak pouze prostřednictvím empiricky podložené indukce; současně si uvědomovali, že sociální vědy „nepopisují vlastně skutečné jevy sociální v jejich vzájemné závislosti, ale pouze abstrakce ze sociálního života, nezachycují jej v celé jeho plnosti, nýbrž jen v jeho základních, hlavních obrysech“ (Machotka – Ullrich 1928–29: 20; srov. Machotka – Ullrich 1928). „Pouhý rozum a osobní

---

⁸ Machotka je jediným významným českým meziválečným sociologem, který dosud čeká na zpracování své biografie. Do jisté míry ji ovšem supluje výbor z jeho textů doplněný vzpomínkami manželky Jarmily (Machotka 2001); dále srov. Nešpor a kol. 2014: 240–245.

zkušenost, které dosud stačily mnohým sociologům k vědecké práci, se ukázaly nedostatečným pramenem poznání“ (Machotka 1936: 202). Podle svědectví Machotkovy manželky „věřili, že sociologie musí být empirickou vědou, založenou na skutečnosti. Musí popisovat společnost přesně tak, jak je, a neuvádět, jak má být. Někteří sociologové tehdejší doby moralizovali, poukazovali na to, jak se má společnost napravit. Proti tomu se ‚naši mladí sociologové‘ přísně postavili, ponechávající tuto úlohu kněžím. Dle nich věda má být přísně objektivní“ (Machotka 2001: 148–149).

I když reálné naplňování empiricistického a nehodnotícího, objektivistického paradigmatu v pracích pražské sociologické školy může být – někdy právem – zpochybňováno (Janák 2013; srov. Nešpor a kol. 2014: 192–214), v meziválečném období bylo jednoznačnou intencí autorů a definičním znakem vědeckosti v jejich optice, což vedlo k četným polemikám s odlišně uvažujícími a/nebo pracujícími sociology. Neznamenal to však v žádném případě rezignaci na občanské či politické postoje a hodnocení v jejich rámci, již pražským sociologům i přes dílčí ústupky vyčítala Jiřina Šiklová (1968),⁹ jenom důsledné oddělení vědeckého a občanského/politického působení, třebaže druhé mělo být závislé na prvním v intencích slavných Weberových přednášek *Věda jako povolání* a *Politika jako povolání* (obě 1919). Machotka a jeho kolegové působili například v laboretistickém hnutí, které se snažilo o zlepšení sociálních podmínek práce, Machotka zorganizoval výzkum sociálně potřebných rodin v Praze (Machotka 1936; srov. Nešporová 2014) a již v meziválečném období byl rovněž aktivním členem národněsocialistické strany. Během druhé světové války se pak zapojil do odbojové činnosti a po válce nakrátko a nepříliš úspěšně i do nejvyšší

⁹ „Pozůstalý“ po pražské sociologické škole Josef Král se proti tomu právem odvolal v dopise autorce a redakční radě časopisu, který ovšem v dobových podmínkách musel zůstat nevěřejný; Archiv Akademie věd Praha, f. Josef Král, kt. 16, i.č. 572, list z 31. 3. 1969. Král svou odpověď korespondenčně probíral i s Machotkou; srov. ibid., kt. 2, list O. Machotky J. Královi z 30. 6. 1969.

politiky (srov. Machotka 1965). Sociologické poznání se mělo stát podkladem pro (možné) sociální reformy, mělo však na nich být nezávislé, stejně jako na politických a dalších postojích akademiků. Platnější, i když z dnešního pohledu obzvláště pochybná, byla druhá výtka Šiklové, že totiž pražští sociologové dělali „pouhou“ světovou sociologii, v českém prostředí se snažili o důslednou aplikaci aktuálních zahraničních oborových trendů (Šiklová 1968: 19). Machotkovi to umožnil studijní pobyt ve Francii v letech 1923–25, práce v Ženevské škole mezinárodních studií v letech 1929–30, a především v letech 1934–35 jeho americký pobyt, během kterého se důkladně seznámil s přístupy chicagské školy a spolu se svými kolegy je později velmi úspěšně aplikoval (Musil 2012: 409–412).

Zatímco na počátku své akademické kariéry se Machotka věnoval spíše teoretické práci (Machotka 1927) a metodologickému vymezení, respektive i obraně a propagaci sociologie (Machotka – Ullrich 1928), ve třicátých letech v jeho díle jednoznačně převážily empiricky orientované studie, nebo alespoň jejich návrhy (zejm. Machotka 1932, 1936; Ullrich a kol. 1938; srov. také Ullrich 1937). Věděl totiž, že „sociální výzkum musí být nákladný, má-li přinést skutečné poznání, ... bez finančního základu se nedá vybudovat sociální věda[,] jako se nedají dělati objevy v přírodních vědách“ (Machotka 1936: 202), což limitovalo jeho reálné badatelské možnosti; v kritických recenzích se naproti tomu distancoval od pokusů dělat sociologii bez patřičného organizačního i ekonomického zázemí „na koleně“ (srov. Nešpor 2011: 144–146). Do empiricisticky vymezené vědecké sociologie v pojetí členů pražské školy, Machotku nevyjímaje, nezapadaly ovšem reflexe. Autor je prosto stavěl nanejvýš na okraj své akademické práce, pokud je za ni vůbec považoval, ačkoli jinak orientovaní doboví, a tím spíše pozdější, čtenáři je právem oceňovali. První z těchto reflexí byla věnována sociálnímu fungování americké sociologie, které bylo velice odlišné od evropského (Machotka 1937¹⁰), mnohem rozsáhlejší druhá pak představovala pokus o přiblížení americké společnosti jako takové.

Ve své *Americě* Machotka na základě pozorování, četby i diskusí s americkými sociology a dalšími intelektuály popsal a hodnotil stravu, odívání, ideál člověka, lásku a fungování rodiny, širší mezilidské vztahy i sociální život, zaměstnání, reklamu, film, umění, vědu a náboženství ve Spojených státech a ke knize připojil rovněž zvláštní pojednání o amerických gangsterech a indiánech (Machotka 1946). Ačkoli informace o nižších, a naopak nejvyšších vrstvách americké společnosti měl autor především zprostředkované, protože s nimi

---

¹⁰ Text původně vyšel v časopise *Sociální problémy* 5, 1937: 81–104, 204–215, 260–291.

z pochopitelných důvodů nepřicházel do styku (s tímto problémem se ostatně sociologie potýká dodnes, protože oba stratifikační extrémů často „vypadávají“ z dotazníkových šetření), dobová recenzentka mu právem vytkla jen jediný nedostatek – absenci podrobnějšího rozboru černošské otázky (Obrdlíková 1947: 310). Skutečnost, jak dalece se později Irena Dubská ve svých „americanech“ věnovala právě této otázce, přitom možná nesouvisela jen s její neobyčejnou aktuálností v polovině šedesátých let, ale rovněž s nevyřčeným „vyrovnáváním se“ s dílem velkého předchůdce; tuto hypotézu nemůžeme ovšem nijak doložit.

Okupace a druhá světová válka, respektive související uzavření českých vysokých škol přinesly významný metodologický předěl Machotkova díla. Jestliže v prvních válečných letech alespoň v omezené míře pokračoval ve svých empiricisticky orientovaných kvantitativních sociologických výzkumech (Machotka 1941; dosud neznámý výzkum otrokovických bařovců, viz Nešpor 2015), později se stále víc zaměřoval na problematiku sociální psychologie. Mohlo to souviset se skutečností, že na pražském magistrátu založil a vedl první československou manželskou poradnu, s uvědoměním si limitů kvantitativní sociologie při výzkumu „Bařova“ nebo i s osobní zkušeností s problematickým, na první pohled pronacistickým jednáním jeho kolegy a dřívějšího přítele Jana Mertla (srov. Nešpor 2012). Kromě zájmu o vnitrorodinné vztahy a reálné fungování (různých typů) rodiny se tak Machotka začal kupříkladu ptát, proč v období nadvlády nacismu docházelo ke kolaboraci, a to i ze strany lidí, kteří se s nacistickou ideologií nikdy neztotožnili a kteří tím současně ani nesledovali osobní prospěch (Machotka 1947a¹¹). Sociální psychologii začal rovněž přednášet a těmto tématům zůstal věrný i ve svém americkém exilu (srov. Machotka 1964), kde se je pokoušel zachytit a analyzovat také prostřednictvím empirických a experimentálních metod.¹² Je zřejmé, že „Machotkův poválečný postup se zdá být promyšlenou alternativou ke kvantifikující sociologii, kterou vzýval v době meziválečné“ (Nešpor a kol. 2014: 208), nikdy ji sice explicitně nezavrhl, avšak přestal ji považovat za jediný akceptovatelný pramen sociálněvědního poznání. Svůj díl na tom ostatně mohla mít i rozsáhlá kniha o Spojených státech, ačkoli ještě i v ní Machotka odmítl jakékoli vědecké ambice tohoto typu textů.

¹¹ Do Machotkova odchodu do exilu (a zákazu vydávání časopisu tehdejší režimem) stačila vyjít jen první, zhruba třetinová část studie; zbyvajících část byla považována za ztracenou. Byla však nalezena a autor tohoto příspěvku aktuálně připravuje její úplnou edici.

¹² Příkladem je dosud nepublikovaný rukopis *Computing Unconscious Social Experiences*; srov. také Národní archiv Praha, f. Otakar Machotka, kt. 11, rkp. Experiments on Unconscious Computing.

Amerika však měla zřejmě v (nejen) intelektuální biografii Otakara Machotky ještě jeden význam. Její autor se v posledních dnech druhé světové války zapojil do činnosti České národní rady jako její místopředseda a později se stal místopředsedou českého Zemského národního výboru (ani jedna z těchto funkcí nevedla ovšem k dlouhodobému reálnému politickému vlivu). Po relativním volebním neúspěchu národních socialistů v květnu 1946 byl však následujícího roku pozván do předsednictva strany a stal se hlavním tvůrcem jejího nového ideového programu (Machotka 1947b). Machotka tak – nakrátko – vstoupil do nejvyšší politiky a mohl začít uplatňovat weberianské a v širším pojetí ostatně i masarykovské názory na nezbytnou podmíněnost moderní politiky sociálněvědním poznáním. Tento kontext je přitom důležitý z toho důvodu, že poválečné vydání *Ameriky* můžeme považovat rovněž za určitou demonstraci politického postoje: Machotka spolu se svými stranickými kolegy jistě věřil v cestu budoucí socializace, nehodlal ji však spojovat se sovětským vzorem, jako to činili komunisté a někteří sociální demokraté, chtěl se inspirovat na Západě a v mnoha ohledech především právě ve Spojených státech. Kritický, avšak rozhodně vsřícňný rozbor americké společnosti, který předložil české veřejnosti, měl přinejmenším doplnit nekritické oslavy Sovětského svazu, jichž bylo v poválečném třiletí limitované demokracie přehršel.

Pro tento výklad svědčí nejen to, že se jinak k vlastnímu dílu značně kritický autor rozhodl publikovat „zastaralý“ text, ale také to, že se jej současně rozhodl co nejdříve doplnit aktualizačním dovětkem. Uvážíme-li přitom Machotkovo ohromné pracovní nasazení v poválečném období – kromě svých politických funkcí přednášel na pražské filosofické fakultě a na Vysoké škole politické a sociální, kde byl rovněž děkanem a prorektorem, psal a publikoval již zmíněné studie a texty, nehledě k tomu že byl otcem rodiny se třemi dětmi –, osobní zájem je zřejmý z toho, že „doplňková“ kapitola k dílu o Spojených státech byla po studii o nevědomí druhým nejrozsáhlejším textem, který autor v poválečném Československu napsal. Přesnou dataci jejího vzniku neznáme, byla však patrně napsána koncem roku 1947 nebo na samém počátku roku 1948, ještě před autorovým odchodem z Československa. Vsuvky a opravy ve strojopisném textu svědčí o tom, že ji autor přinejmenším jednou revidoval, v žádném případě však z jeho strany nešlo o hotový text určený k publikaci, reflexe nadto postrádá jakýkoli závěr.

Několik poznámek na okraj poválečného dodatku k Machotkově *Americe*

Osobní, akademické, sociální i politické kontexty vzniku, cíle a dochování Machotkova rukopisu *Amerika po válce*, který byl zamýšlen jako závěrečná kapitola nového vydání spisu *Amerika – Její duch a život*, byly nastíněny výše. Na tomto místě můžeme proto učinit několik komentářů k vlastnímu textu, jeho obsahu a informační hodnotě.

Z úvodních pasáží textu je patrný jeho uvědomělý reflexivní charakter, ovlivněný – jak autor později připomíná – rovněž americkou, v kontinentální Evropě tehdy prakticky neznámou tradicí kulturní antropologie. Machotka ke svému tématu přistupoval jako zúčastněný pozorovatel a byl si plně vědom předností i slabin tohoto přístupu. Nezdůraznil však dostatečně, že jeho americké zkušenosti byly zkušenostmi středostavovského intelektuála, který se s jinými vrstvami společnosti stýkal jenom omezeně nebo zprostředkovaně. Typickým příkladem může být jeho výklad o „nové“ americké hudbnosti, který za zaznamenáníhodnou hudbu automaticky považoval pouze hudbu klasickou a vůbec nebral v potaz dávné a i v této době se mohutně rozvíjející „nižší“ žánry pracovních a zábavních písní, včetně jazzu, blues a různých typů „lidovek“ (country, resp. folku). Přitom právě tyto žánry během několika málo desetiletí zcela změnilы charakter populární hudby a hudební kulturu vůbec, nejen ve Spojených státech, ale jejich vlivem prakticky na celém světě.

Podobně, i když si Machotka plně uvědomoval zásadní význam Ameriky pro celosvětové formování poválečných ekonomických, sociálních i kulturních statků a institucí, zjevně přeceňoval „starosvatou“ Evropu a její působení na Spojené státy a Američany. K tomu zajisté v řadě ohledů docházelo, z důvodů, jež jsou v textu precizně popsány, avšak mnohem masivnější a vpravdě určující byl vliv opačný. Američané a jejich instituce zásadním způsobem ovlivnily celý poválečný svět, a to postupně i v případě východoevropských zemí pod komunistickou vládou, které se tomuto vlivu dlouho snažily maximálně zabránit. Technologický pokrok a jeho nejrůznější výdobytky, masová spotřeba nebo třeba vstup žen na pracovní trh a související sociální změny s sebou ovšem nenesly jen pozitivní důsledky. Machotka, který je popsal na realitě poválečných Spojených států a tamního sociálního provozu, řadu nezamýšlených a zjevně problematických důsledků těchto a dalších změn nahlédl velmi jasnozřivě a nebál se – prost ještě dnešní tzv. politické korektnosti – v rámci populárně, nikoli akademicky zaměřeného textu uvést jejich osobní hodnocení.

Jako občansky, vědecky i politicky angažovaný intelektuál si Machotka plně uvědomoval, že stojí na prahu zásadních společenských změn. Slova „bojujeme zápas o orientaci svého národního života na velmi dlouhou dobu“ zní v předvečer únorového komunistického převratu nanejvýš prorocky. Autorovým úsilím bylo představit alternativu vůči (zvnějšku) líbivému socialismu sovětského stříhu, socializaci, jež by si byla vědoma úskalí přílišného kolektivismu a nevzdala by se občanských a lidských hodnot euroamerické civilizace. Aniž by hovořil o nějaké „třetí cestě“ – v době, kdy ještě nebyla plně zřejmá ani „první“ a „druhá“ –, snažil se prostřednictvím kritického, avšak chápajícího představení soudobé americké společnosti ukázat, jakým směrem by se měla vydat společnost česká (československá). Jeho politický program *Socialism českého člověka* sice nikdy nedošel naplnění a může být v řadě ohledů právem kritizován, je však svědectvím občanské a politické odpovědnosti a z ní plynoucí angažovanosti sociálního vědce, jež zavazuje k následování.

Nedokončený a dlouho zcela neznámý text Otakara Machotky *Amerika po válce* není proto zajímavý jen jako velmi kvalitní dobová reflexe americké společnosti a změn, z nichž mnohé později natolik zobecněly, že je v pozdně moderní společnosti považujeme za samozřejmé. Je významný rovněž pro své metodologické, občanské a humanistické zakotvení, které v české sociologii – nejen v období vzniku tohoto eseje – rozhodně nebylo samozřejmostí.

Zdeněk R. Nešpor je sociolog a historik, vedoucí vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR a docent Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Věnuje se především studiu českých náboženských a církevních dějin v evropském kontextu v období od 18. století do současnosti, k tomu si přibírá další témata z historie, sociologie a sociální antropologie, resp. jejich dějin, teorie a metodologie. Je autorem dvou set odborných statí a spolu/autorem či editorem dvaceti knih. V poslední době vydal knihy *Náboženství v 19. století* (Scriptorium, Praha 2010; s kolektivem), *Příliš slábi ve víře* (Kalich, Praha 2010) a *Republika sociologů* (Scriptorium, Praha 2011), vedl tým, který zpracoval *Slovník českých sociologů* (Academia, Praha 2013) a *Dějiny české sociologie* (Academia, Praha 2014). Kontakt: zdenek.nespor@soc.cas.cz.

Prameny a literatura

- Adámek, Karel. 1897. *Ze Spojených obcí severoamerických*. Praha: K. Adámek.
- Albieri, Pavel. 1898. *Z amerických toulek. Zaoceánské povídky a obrázky*. Praha: J. Otto.
- Baudrillard, Jean. 2000. *Amerika*. Praha: Dauphin.
- Bernášková, Alena. 1947. *Letem USA a Kanadou*. Praha: V. Tomsa.
- Boernstein, Charles. 1867. *Z Brem do Ameriky! Stručný průvodce vystěhovalcům do Spojených obcí amerických k poučení cestovatelů, kteříž hodlají se vystěhovati prostřednictvím jeho jednatelů*. Praha: C. Boernstein.
- Brož, Aleš. 1928. *Soudobá Amerika. Politické, hospodářské, sociální a kulturní poměry*. Praha: ÚDKN (A. Svěcený).
- Brož, Aleš. 1937. *Amerika a její problémy*. Praha: Svaz národního osvobození.
- Budín, Stanislav. 1948. *USA. Portrét národa*. Praha: Svoboda.
- Čapek, Tomáš. 1940. *Návštěvníci z Čech a Moravy v Americe v letech 1848–1939. Příspěvek k dějinám amerických Čechů*. Chicago.
- Dobromil, J. [= Jan Oliva]. 1889. *Sociální poměry v Severní Americe*. Brno: J. Opletal.
- Dubská, Irena. 1964. *Objevování Ameriky. Příspěvek k otázkám „moderního člověka“*. Praha: Československý spisovatel.
- Dubská, Irena. 1966. *Americký rok*. Praha: Československý spisovatel.
- Erenburg, Ilja. 1950. *USA. Amerika po 2. světové válce*. Praha: Rudé právo.
- Faktor, František. 1896. *Z východních krajů. Cesta severní Amerikou*. Praha: M. Knapp.
- Gagarin, A[lexej] P. 1954. *Americká buržoasní filosofie a sociologie ve službách imperialismu*. Praha: SNPL.
- Hering, František A. 1896. *Cestovní upomínky z Ameriky*. Praha: F. A. Hering.
- Hromádka, Josef L. – Odložilík, Otakar. 1946. *S druhého břehu. Úvahy z amerického exilu 1940–1945*. Praha: J. Laichter.
- Janák, Dušan. 2013. „Brněnská versus pražská sociologická škola. Mýtus a skutečnost.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 49, 2013: 577–602.
- John, Radek. 1990. *Jak jsem viděl Ameriku*. Praha: Ex libris.
- Jonáš, Karel. 1873. *Americká federace a samospráva s úvahou o zásadách zevnější politiky Spojených států*. Praha: J. S. Skrejšovský.
- Kartun, Derek. 1948. *Taková je Amerika*. Praha: Orbis.
- Korionov, Vitalij G. G. 1951. *USA. Země cizopasného zahrňavajícího kapitalismu*. Praha: Orbis.
- Köppl, E[vžen]. 1947. *Co jsme viděli za mořem. Dojmy ze zájezdu ČOS*. Praha: Nakladatelství ČOS.
- Lohr, Helga – Lohr, Georgie. 1956. *Amerika dnes. Otázky a odpovědi o USA*. Praha: Čs. společnost pro šíření vědeckých a politických znalostí.
- Mackevič, Vladimír V. 1956. *Co jsme viděli v USA a v Kanadě*. Praha: SZN.
- Machotka, Otakar. 1927. *Mravní problém ve světle sociologie. Názory, metody, kritika*. Praha: Orbis.
- Machotka, Otakar. 1932. *K sociologii rodiny. Příspěvek k metodám empirické sociologie – metoda statistická a individuální*. Praha: Státní úřad statistický.
- Machotka, Otakar. 1936. *Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze*. Praha: Orbis.

- Machotka, Otakar. 1937. *Americká sociologie. Sociální podmínky vzniku a rozvoje*. Praha: Melantrich.
- Machotka, Otakar. 1941. „Manželské štěstí ve světle čísel.“ *Statistický obzor* 22, 1941: 255–290, 384–423.
- Machotka, Otakar. 1946. *Amerika. Její duch a život*. Praha: Melantrich.
- Machotka, Otakar. 1947a. „Úloha podvědomého činitele ve společenském chování.“ *Sociologie a sociální problémy* 7, 1947: 172–189.
- Machotka, Otakar. 1947b. *Socialism českého člověka*. Praha: Česká strana národně socialistická.
- Machotka, Otakar. 1964. *The Unconscious in Social Relations. An Analysis of Unconscious Processes in Personality, Society and Culture*. New York: Philosophical Library.
- Machotka, Otakar (ed.). 1965. *Pražské povstání 1945*. Washington: Rada svobodného Československa.
- Machotka, Otakar. 2001. *Mezi domovem a exilem*. Praha: Maroli.
- Machotka, Otakar – Ullrich, Zdeněk. 1928. *Sociologie v moderním životě. Směry, organizace, úkoly*. Praha: Orbis.
- Machotka, Otakar – Ullrich, Zdeněk. 1928–29. „Sociologie a sociální vědy.“ *Parlament* 7, 1928–29: 17–21.
- Majerová, Marie. 1920. *Dojmy z Ameriky*. Praha: Holubice.
- Malý, Jakub. 1872. *Soustátí severoamerické a jeho ústava*. Praha: F. Řivnáč.
- Malý, Jakub (ed.). 1880. *Procházka kolem světa, kterouž vykonal a popisuje Alexandr svob. pán Hübner*. Praha: F. Šimáček.
- Minajev, Vladimír N. 1953. *Ve stínu sochy Svobody*. Praha: Melantrich.
- Musil, Jiří. 2012. „Chicagská škola a česká sociologie.“ *Lidé města* 14, 2012, 3: 395–419.
- Müller, Karel. 1856. *Máme-liž stěhowati se do Ameriky?* Gindřichuw Hradec: A. J. Landfrás.
- Nešpor, Zdeněk R. 2011. *Republika sociologů. Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Zdeněk R. 2012. „Jan Mertl: sociolog-kolaborant, nebo oběť okolností?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 48, 2012, 2: 343–365.
- Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2014. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia.
- Nešpor, Zdeněk R. 2015. „Baťov 1940 – první český empiricky podložený výzkum v oblasti sociologie práce.“ Nepublikovaný rukopis.
- Nešporová, Olga. 2014. „Česká empirická sociologie rodiny a její souvislosti se sociální politikou v meziválečném období.“ *Fórum sociální politiky* 8, 2014, 4: 2–5.
- Novák, Vladimír. 1900. *Z cest po Spojených státech Severní Ameriky*. Praha: V. Novák.
- Obrdlíková, Soňa. 1947. „Otakar Machotka: Amerika – Otakar Odložilík: Tvář Ameriky.“ [recenze]. *Sociologická revue* 13, 1947, 4: 310–311.
- Odložilík, Otakar. 1946. *Tvář Ameriky*. Praha: V. Petr.
- Palacký, Jan. 1884. *Spojené obce Severo-Americké*. Praha: A. Reinwart.
- Pavlenko, Petr A. 1951. *Americké dojmy*. Praha: Mír.
- Rittersberg, [Ludvík Ritter von]. 1850. *Kapesní slovníček novinářský a konversační*. Praha: J. Pospíšil.

- Sobota, Emil. 1930. *Amerika a evropský divák*. Praha: Melantrich.
- Sokol-Tůma, František. 1934. *Z cest po Americe. Sociální úvahy z pobytu v U. S. A.* Ed. G. Pallas. Praha: J. Albert.
- Soukup, František. 1912. *Amerika. Řada obrazů amerického života*. Praha: ÚDKN.
- Sunar, Miroslav. 1948. *Rub a líc USA*. Praha: Tiskové a nakladatelské družstvo čs. obchodnictva.
- Šiklová, Jiřina. 1968. „K dějinám pražské sociologické školy mezi světovými válkami.“ *Acta Universitatis Carolinae – Phil. et His.* 1968, 4: 13–25.
- Šmaha, Josef. 1894. *Americké táčky. Dojmy ze zaoceánské cesty*. Praha: J. R. Vilímek.
- Ulč, Ota. 1992. *Příručka pro zájemce o americký svět*. Praha: Rozmluvy.
- Ullrich, Zdeněk. 1937. „Sociologické výzkumy skupiny Sociálních problémů.“ *Sociologie a sociální problémy* 5, 1937: 53–60, 306–320.
- Ullrich, Zdeněk a kol. 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Prag: Soziologie und Soziale Probleme.
- Voříšek, Michael. 2012. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha: Kalich.
- Vronskij, B. P. 1950. *Americký způsob života*. Praha: Orbis.
- Vystěhovalc. 1867. *Vystěhovalc do Ameriky. Od jednoho vystěhovaného*. Praha: Senders a Brandeis.
- Ženatý, Berty. 1927. *Země pruhů a hvězd I.-II.* Praha: F. Borový.
- Ženatý, Berty – Ženatá, Fanuška. 1931. *Americké domečky*. Praha: F. Borový.